

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏՐԴԱՏԱՅ

ԵԹՈՎ ՊԵԱՐԷՆ

ԲԱՑՈՑՆ ՏՐԴԱՏԱՅ այս վէպը յեթովպացոց լեզուէն թարգմանած է 'ի գաղղիականն' ուսուցիչն Ուընէ Բասսէ (René Basset), որ իւր յառաջընթացութեան մէջ կ'ըսէ. « Որքան այլ Տրդատ պատմական անձնաւորութիւն մ'է, սակայն իւր վերայ պատմութեան դէպք այնքան առաւելագոյն են՝ զորս կարելի է մեզ անվաւեր գրոց կարգը դասել »: Թէ և իրմէ առաջ գերմանացին Բախման հրատարակեր էր զայն, յամին 1888, Գոլդշմիդ (Goldschmidt) այլ իւր եթովպական մատենադարանին (Bibliotheca Aethiopica, 1893) տեղեկութիւններ տուած է. բայց Բասսէ ոչ մին անսխալ և ոչ միւսն բաւական դատողով, մինչև հիմայ ծանօթ եղած երկու երեք ձեռագիրները քննելով, նորէն թարգմանեց, Տրդատայ պատմութեան և պատմաց վրայօք այլ բաւական ճոխ և հմուտ ծանօթութեամբ, որ օտարագրեաց կրնան շատ պիտոսնի ըլլալ, իսկ մեզի համար արդէն յայտնի են: Բայց իւր կարծեաց՝ այս եթովպական Վէճի լեզուա վիպասանութիւնն՝ յունարէն կամ դիփտի լեզուէ առնուած է. ձեռագրաց ժաւանակը չէ կրցած ստուգել: գրչութեան թուական չգտնելով, բայց գրուած լեզուն մատենագրութեան թէ ոչ առաջին յեղանակին՝ զոնէ երկրորդին ըլլալու է, կ'ըսէ:

Մեր պատմութեան հմուտ ընթերցողք գիշտու հ'որոշեն ինչ որ ազգային աւանդութիւն է և ինչ տարբերութիւն, նոյնպէս և մեր այլեւայլ ազգային նշանաւոր աւանդութեանց խառնումն և ամփոփումն ի վեհազն Տրդատ. ինչպէս Ս. Սարգսի յիշատակն և Առաջաւորաց պահոց խնդիրն, Ս. Մեսրոպայ հայերէն գրոց գիտն և այլն. սորա ամենն այլ կերպարանափոխեալ են. մինչև անուանքն իսկ, Մեսրոպի՝ 'ի Մարտիրոս, և նոյն ինքն Տերդատ ի Տրդազ (Tertag) ըստ թարգմանչին:

Ոչ իրրեւ պատմական նոր գիտելիք, այլ իրրեւ հետաքրքրական, միանգամայն և Տրդատայ դիպաց մեծ հոգսակին հաւաստիք՝ մինչ

չեւ ի խորս ամբիկական եթովպիոյ ծաւալելուն, կը հրատարակեմք ըստ թարգմանութեան Բասսէի, տեղ տեղ քանի մի տող ծանօթութիւն աւելցնելով, իսկ վիպասանութեան բուն աղբիւրն կ'երեւի, թէ եղած է՝ երբ Դ—Ջ դարուց մէջ յերուսաղէմ ուխտաւորք և կրօնաւորք, Հայք և Եգիպտացիք և եթովպացիք և այլ արեւելեայք, իրարու հաղորդէին իրենց ազգին և եկեղեցւոյ նշանաւոր պատահմունքը. և ինչպէս որ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, Հռիփսիմեանց և այլ ինչ մեր ազգային սոնացոյցէն անցեր է իրենց սոնակարգին մէջ, նոյնպէս և հարկաւ իրենց Յայսմաւորաց, այն դարերէն և աւելի առաջ քան ինչ որ կարծէ Բասսէ, և որ զարմանալի եւս է, գտուի անոնց մէջ հայկական Սրբոց յիշատակ, որ մերոց մէջ չկայ:

Նշանաւոր գիտելիք մ'այլ այս եթովպական վիպասանութեան մէջ կրնայ ըսուիլ լուսութիւնն այն դիպուածին կամ աւանդութեան՝ որ հասարակաց համար ամենէն աւելի մտաց զբոգոն է, այսինքն Տրդատայ կերպարանաւորութիւնն:

Հ. Եփրեմ Ապրեան

Անուամբ Հօր, Որդւոյ, Հոգւոյն Սրբոյ միայն Աստուծոյ: Օգնութեամբ Տեառն կր սկսիմք գրել Հայոց (Arménya) Սարգսին և Հայոց Ս. Տրդատայ ու Հռովմայ Թագաւորաց պատմութիւնը. և թէ ի'նչ կերպով Հայերն Հռովմայեցիներէն (ի Յունաց) և նոցա հաւատորէն բամբուկեցան: Խաղաղութեամբ Աստուծոյ Հօր. Ամէն:

Լսեցէք եղբարք իմ և հարք, Այս Տրդատայ քաղաքն էր Դաւրէթ (Tébriz,

1. Թուրքացւոյն աւանդութեամբ, մեր Խոսրովու Սասանեանց յաղթելուն յիշատակ. ինչ

Tauriz), մայրաքաղաքն Հայոց, և սոյն երկրի թագաւորին որդին էր ինքն։ Օր մը թշնամիներն եկան Հայոց թագաւորին վերայ յարձնելու (որ էր հայր) այս Տրդատայ։ Նա նոցա հետ պատերազմեցաւ ու յաղթուեցաւ։ Իւր որդին՝ որ գեռ տղայ էր՝ իւր զայեկիրն ձեռք խոյս տալով տարուեցաւ ի Հոռովքաղաք։ Կոն մնաց և մեծցաւ։ Երբ հասակն առաւ՝ գնաց ի խանի մը՝ առնէր բնակեցաւ իրեն ծառայելու համար։ Այս երիտասարդս (Տրդատ) շատ ուժով էր։ Տէրն տեսնելով նորա ոյժն և կարողութիւնը, շատ սիրեց զինքը։ Քիչ վերջը Բարբարոսաց թագաւորին պատերազմելու եկաւ Հոռովայ թագաւորին հետ։ Ասոր վրայ նա գումարեց իւր զօրքերը և զօրապետները, որոնք գնացին պատերազմելու, անոնց հետ գնաց նաեւ Տրդատայ տէրն։ Երբ երկու բանակներն դէմ առ դէմ միմեանց պատահեցան, Բարբարոսաց թագաւորն (մարտ) զրկեց ըսելու Հոռովայ թագաւորին։ Ինչո՞ւ համար զօրաց արինը թափեց մեր պատնառաւ, լաւագոյն է որ ելնենք ես և դու միայն կռուինք իրարու հետ։ Եթէ դու ինծի յաղթես, ա՛ռ իմ զօրքերս և երկիրս։ և եթէ ես քեզի յաղթեմ, ես առնում քու զօրքերդ և թագաւորութիւնդ։ Չայս լսելով Հոռովայ թագաւորն՝ զարհուրեցաւ, վասն զի ինքն անոր չափ ուժով չէր։ Խորհուրդի կանչեց իւր զօրապետները և իւրեանց ըսաւ։ « Ո՞վ կարող է կռուիլ Բարբարոսաց թագաւորին դէմ »։ Նոքա պատասխանեցին։ « Ոչ որ մեզմէ կարող է զայդ կատարել, վասն զի նա ուժով և բուռն է »։ Տրդատայ տէրն՝ որ էր զօրապետ, ըսաւ թագաւորին։ « Ես ունիմ քովս ուժով երիտասարդ մի՝ որ կարող է նորա դէմ կռուիլ »։ « Ինծի կանչէ զինքը » , ըսաւ թագաւորն։ — Այն ժամանակ նա զինքը կանչեց, և իշխանին առնէ հանել տուաւ։ որուն հարցուց նա։ « Կըրնաս կռուիլ դու Բարբարոսաց իշխանին հետ »։ — « Այո՛ կրնամ։ միայն

թէ տուր ինծի քու ձիդ, սուրդ և արքայական փառաւոր հագուստդ »։ Թագաւորն վրայ բերաւ։ « Կռու՛՛ և յաղթէ Բարբարոսաց թագաւորին։ և ես քեզի կնութեան կու տամ իմ աղջիկս։ մեծամեծ պատիւներու կը հասցնեմ զքեզ, նաեւ թագաւորութեանս կէսը քեզի կը շնորհեմ »։

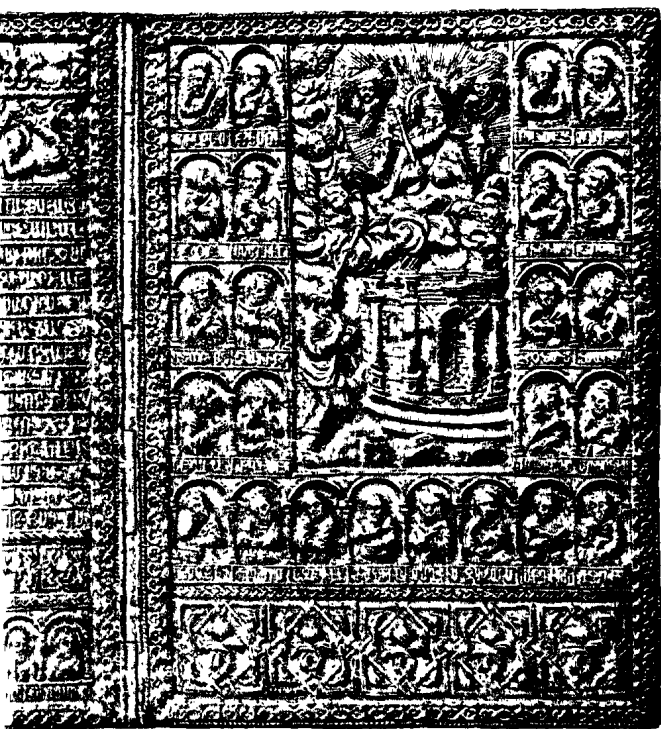
Տուաւ անոր զձին, սուրը և թագաւորական զգեստը։ նա հեծնելով ձիոյն վերայ՝ մտնեցաւ առ իշխանն Բարբարոսաց։ Սա նայելով իրեն՝ յառաջ եկաւ կռուելու։ Տրդատ խորամանկութեամբ ըսաւ անոր։ « Ինչո՞ւ համար քեզի հետ ի միասին բերեր ես զօրքերդ։ միթէ չէի՞նք որոշած՝ որ միայնակ պիտի կռուինք »։ Չայս լսելով՝ Բարբարոսաց թագաւորն, ետեւը զարձաւ տեսնելու համար, թէ զօրքերն իւր ետեւէն կու զային։ Մինչդեռ նա իւր երեսը անդին զարձուցեր էր, Տրդատ քաշեց իւր սուրը, կտրեց նորա զլուսիւր և առաւա Հոռովայ թագաւորին։ որ և Բարբարոսաց զօրքերու ետեւէն ընկնելով՝ առանց միոյն խնայելու շարդեց զանոնք, և իրեններով ի միասին զարձաւ իւր քաղաքը մեծ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ։ Ըսաւ նա Տրդատայ։ « Ինչ որ կ'ուզես՝ խնդրէ, կը կատարեմ, եթէ թագաւորութեանս կէսն այլ քեզի չի բաւէ »։ — Տո՛ւր ինձ քու զօրքերդ, պատասխանեց Տրդատ, ձեռք բերելու իմ հօրս տէրութիւնը, վասն զի ես Հայոց Դավթէ՛մ մայրաքաղաքի թագաւորին որդին եմ »։ — Ա՛ռ որչափ զինուոր որ կ'ուզես »։ Նա գրեթէ 50,000 քաջ ձիաւորներ տուաւ իրեն, և ապա ըսաւ։ « Այսուհետեւ մենք միասին պիտի ըլլանք։ եթէ թշնամիք քեզի դէմ ելնեն, ես քեզի պիտի օգնեմ, նոյնպէս դու այլ ինձ փոխադարձ »։ Եւ փոխադարձ կատարեցին սոյն խոստումը։ և յետոյ Տրդատ իւր զօրքերով ի միասին մեկնեցաւ։ Հասնելով իր երկրը՝ սպաննեց իւր հօրը սպաննող թագաւորը, և ինքն թագաւորեց Դավթէ՛մ քաղաքին վերայ, (մայրաքաղաք) հայրենական թագաւորութեան։ Երկրին բնակիչքն հպատակեցան և ճանչցան իւր իշխանութիւնը։

Նա քառասուն քաջամարտիկ զինացուեց ունէր, յորոց մին՝ Սարգիս ամենէն հզօ-

պէս երգած և դարուս հնագոյն քերդողաց մեկն.
..... « Քաղաք Դավթէ՛մ,
ի խորովայ առ Արաշէր շինեալ է վրէժէ՛ » :
1. Այս բնքն է Արկինիս կամ Արկինոս։

Ճաշակ Կեսարացի

Հայ Ոսկերչներեն.

րեղն էր: Եւտ առնն վերջը պատերազմ բացուեցաւ Հռովմայ թագաւորի և Բարբա-
րոսաց թագաւորին մէջ, որ ծովու աւազին
չափ բազմամթիւ զօրքեր ունէր: Չայս լսելով
Հռովմայ թագաւորն՝ վախով և սարսափով հրա-
ման զրկեց իւր բոլոր զօրաց, խմբուիլ ի պա-
տերազմ, նաեւ իրեն բարեկամ Հայոց Տըր-
դատայ պատգամուոր զրկեց ըսելով. « Որ-
դեակ իմ, գիտցիր որ վտանգի մէջ եմ Բար-
բարոսաց թագաւորին աբշաւանաց պատճա-
ռաւ, որ իւր հետ բազմամթիւ զօրք ունի.
օգնէ ինծի, որդեակ իմ, զրկելով ինձ զօրաց
բանակ մի »: Այն առնն նա զուամբելով
իւր քառասուն զիւցձողունքը, որոց հետ էր
նա եւ Սարգիս, զանոնք իւր առջեւ բերել
տուաւ և ըսաւ իրենց. « Գիտե՛ք որ պա-
տերազմ հրաառարակուած է ընդդէմ իմ հօրս,
(այսինքն է) Հռովմայ թագաւորին. օգնե՛ք
զօրք իրեն, վասն զի իւր շնորհիւ է որ ես
կը թագաւորեմ երկրիս մէջ: Երդուրնցէք
արդ ինձ, խաչի և աւետարանի վերայ, որ
պիտի չվերադառնաք առ իս առանց կտրելու
Թշնամայն գլուխը, որ կանգնած է ընդդէմ
իմ հօրս Հռովմայ թագաւորին »:

Իմացուցին ասոր, որ « Հայոց տէր Տըր-
դատայ կողմանէ քառասուն զիւցձողունք եկած
են առ քեզ, պատերազմի մէջ օգնելու հա-
մար »: Այսոր վրայ նա իսկոյն զանոնք խոր-
հուրդի կանչեց և ըսաւ իրենց. « Քառասուն
միայն եկած էք. ես կը կարծէի, թէ 50, 000
կամ աւելի զինուոր պիտի զրկէ: Ի՛նչ կ'ու-
զէք զօրք: Դուք հոս եկեր էք, բայց ես ձեզի
պէտք չունիմ, չեմ ուզեր երեսնիդ տեսնել.
դարձէք նորէն առ տէր ձեր »: « Տէր արքայ,
ըսին նորա, մենք մեր միաբը դրած ենք
շարդել քու ընդդիմամարտ Թշնամիդ. եթէ
սորա գլուխը մենք քեզի չի բերինք՝ չ'ալ
յվեմք »: Իշխանն մտիկ չըրաւ տնոնց, այլ
զուրս հանել տալով մեր զրկեց զիրենք:
« Ի՛նչ պիտի ընենք մենք, եթէ մեր եր-
կիրը պառնանք, մեր տէրն զմեզ պիտի մեռ-
ցնէ: Ինչպէս որ ըսաւ մեզ: Այլ մեր վրա-
տահմութիւնը դնենք Աստուծոյ վերայ, և այս
հասեալ Թշնամայն դէմ երթանք և կռուինք
նորա դէմ, Հռովմայ թագաւորին հետ »:

Այս քառասուն զիւցձողունք գնացին այն

տեղն՝ ուր էր թագաւորն Բարբարոսաց, և
փոխադարձ երդումն ըրին որ բնաւ զիրար չի
թողուն՝ կենաց և մահու չափ: Այն ժամա-
նակ պատահեցան սոքա Բարբարոսաց զօրքե-
րուն. ասոնք տեսնելով զիրենք՝ ծաղր ըրին
և ըսին. « Ասոնք մեզ հետ պատերազմելու
եկեր են, թէ մեր երկրին մէջ բնակելու »:
Եւ գնացին իրենց իշխանին իմացնելու: Սա-
կայն միւս կողմէն այս զիւցձողունք ոկսան
յարձակել Բարբարոսաց բանակին վերայ, և
մեծ մաս մի անոնցմէ ջարդեցին: Կ'ըսեն
թագաւորին, թէ « Այն զինուորներն՝ որոց
մասին քեզի հետ խօսեցանք, անաւասիկ
շարդեր են մեր զօրքերէն շատերը »: Այն
ժամանակ նա հազար քաջ զինուորներ զրկեց
նոցա դէմ, որոց ամենքն այլ ջարդուեցան:
Այլ նա նորէն քաջ զինուորներ զրկեց նոցա
դէմ, բայց Հայերն զատնք այլ կոտորեցին,
առանց միայն խնայելու: Որուն վերայ զար-
մացած և ափշած թագաւորն, 40, 000 ձիա-
ւորներ այլ զրկեց, զորս դարձեալ առանց
խնայելու ջարդեցին: Այն ժամանակ թագա-
ւորն անձամբ գնաց պատերազմելու քառա-
սուն զիւցձողունք դէմ, իւր հետն առնելով
նաեւ քովը մնացած զօրքը, որոց ամենքն
այլ ուժեղ և քաջամարտիկ էին. սակայն սո-
ցանէ այլ և ոչ մին կըրցաւ զիմանալ զիւցա-
զանք դէմ, որոց յարձակումն էր իբր հօր
յանապատի՝ որ կը լսաի գիւտաւ. սպաննեցին
նոցա թագաւորն այլ զօրագլուխներն և զի-
նուորներն այլ. և առնլով անոնց գլուխները
տարին Հռովմայ թագաւորին: Յետոյ նորա
պալապար մտնելով ըսին իւր պաշտօնատեարց.
« Իմացուէ՛ք մեր տիրոջ՝ որ Բարբարոսաց
թագաւորին և իւր զօրապետաց գլուխները
իրեն բերինք »: Երբ նորա հաւանեցան,
զիւցձողունք մասն և պատմեցին ինչ որ ե-
ղաւ: Թագաւորն կարգէ դուրս զարմացաւ,
և մինչեւ որ իրեն չի ցուցին իր Թշնամի
թագաւորի և նորա 39 զօրապետաց գլուխ-
ները՝ չուզեց հաւատալ տնոնց: — « Եթէ
զու մեր խօսքերուն չես վստահիր, ըսին նո-
քա, մարդիկ զրկէ որ տեսնեն սպաննուած
զօրքերը և ձիերը, ջորիները և հազուսու-
ները, զոր չէինք կրնար անոնցմէ զատ ու-
րիշներէ կաղոպտել: Թագաւորն զրկեց զօրաց

գունդ մի իբր օտուգելու համար, որոնք հոն հասնելով առեսան Բարբարոսաց զէզաղէզ դիտուեալ՝ որոցմով լեռ մը ձեւացեր էր, ձիերն և զէնքերն ասդին անպին սփռուած, և ոչ ոք էր անոնց պահապան: Ձիներըք ետ գտնուելով իրենց տեսածը պատմեցին թագաւորին, զոր լսելով նա զարմացած և ափշած մնաց:

Այն ժամանակ խորհուրդի կանչելով թագաւորն իւր զօրապետները՝ ըսաւ իրենց. « Եթէ սորա Բարբարոսները չարգեր են, հապա մենք ի՞նչպէս պիտի կարենանք նոցա դէմ դնել, եթէ պատերազմ տեսնանք իրենց թագաւորին հետ, այն ժամանակ նոքա զմեզ պիտի սպաննեն և խանգարեն մեր երկիրը: Լա քննեցէք, ո՞ր մեծամեծը, թէ ո՞րն է լաւագոյն միջոցն այս մարդկանց հետ վարուելու: Ես զտեսնեք իմ պալատս կը հրապիրեմ, իրենց խնջոյք մի կը պատրաստեմ, և իրենց կ'ըսեմ, երեք օր առէք ինծի: Այս ժամանակէս վերջը, անոնց խաբարն չիւրը առէք ձեր տան մէջ և սպաննեցէք »: Թագաւորն խնջոյք մ'ընել տուաւ անոնց՝ երեք օրուան մէջ. փառաւոր զգեստներ հագոյց և իրենց մեծամեծ պատիւներ շնորհեց: Երեք օրէն վերջ, զօրապետիք իրենց թագաւորին տուած խորհուրդն համեմատ՝ գտնուեց ատին և սպաննեցին առանց խնայելու. բաց 'ի Սարգսէն: Օրիորդ մի կար՝ հայերէն լեզուն զիտցող, սա գնաց կեցաւ այն տանը զրան (որ էր Սարգիս), և ըսաւ. « Ելը ցաւիմ քու երիտասարդութեան և զեղեցկութեան վերայ. ժամ մը միայն մնացեր է, զքեզ պիտի սպաննեն, ինչպէս սպաննեցին միւս ընկերներդ »: Այն միջոցին նա կերուխոտի և զքօսանաց մէջ էր: Նա ըսաւ օրիորդին. « Կրնամ Կու ինծի բերել իմ ձիս իւր կազմածով պէկանդ, ըրէ՛ զայս ու — Այո՛, կըրնամ, պատասխանեց նա, և բերելով նորա ձին՝ այս տան դրան մօտ կեցուց: Սարգիս հազա իւր զգեստները, զուրս ելաւ և հեծաւ ձին. Հարցուցին իրեն. « Ո՞ր կ'երթաս »: — Կերակուրն և բմպէլին ստամուքս սիս վերայ ծանրացան, ըսաւ, ձիով շրջան մ'ընելէն վերջը՝ կը վերադառնամ »: Քաղաքէն Կուրս ելնելով, վազցուց իւր հեծած կենդանին ասպիս անպին, յետոյ զէպուղիդ

գնաց իւր երկիրը: Զայս տեսնելով, Հովմայ մարդիկներն՝ նորա ձիուն ետեւէն ընկան. սակայն նա ետ գտնուելով սպաննեց զանոնք. իրենք ոչինչ չի կրցան ընել նորա դէմ. և շատ զինուորներ ջարդելէն յետոյ՝ հասաւ նա իւր երկիրը:

Հայոց տիրոջ Տրգասայ. իմացուցին, թէ Սարգիս Հովմէն գարձեր է և կ'ուզէ մեր տէր իշխանէն ընդունուիլ: Նա պատասխան տուաւ. « Ըսէ՛ք Սարգիսին, թէ ես իրեն երգում եմ, և առաջ էի որ ձեռքը առանց թշնամիոյ զլուրէր տեսնայու ետ չի գտնայ »: — Ես զայն սպաննեցի, ըսաւ նա, և քոյն է նորա զուխն »: Երբ թագաւորն լսեց այս խօսքերը, առջեւ բերել տուաւ զՍարգիս, որ ամեն հանդիպածները պատմեց իրեն, սկիզբէն մինչև վերջը: Տրգաս սաստիկ տրտմեցաւ և դառնապէս լացաւ, ըսելով. « Վայ ինձ, վայ ինձ. ահառասիկ իմ քաջագունքս, իմ երկրիս սիններն, իմ զէնքերս ընկղմ թշնամույն. առանց պատմաւի ջարդուեր են: Ո՞վ արդ վրէժ պիտի խնդրէ անիրաւ թագաւորէն Հովմայ »: Սարգիս ըսաւ. « Ես պիտի վրէժ առնում՝ որչափ որ դու կ'սպաս »: Այն ատեն նա Հայոց բոլոր զօրքերը առաւ և զընաց ընգղէմ՝ Հովմայ: Հասածին պէս՝ պատգամաւորի մը ձեռքը կանչել տուաւ, թէ « ինծի բերէք որչափ Հովմայեցի որ ըրուեալի, որպէս զի ես իմ ձեռքս սպաննեմ »: Ահառասիկ ինչ որ ըսաւ Սարգիս ի բոլոր օրով. և սկսաւ արշաւել երկիրը և կոտորել Հովմայ թագաւորին զօրքերը: Գնաց այն տեղը ուր էր իրեն զիմամարտ ելլողն. տեղացիք պատերազմ բացին. Սարգիս սպաննելով թագաւորը և բոլոր նորա զօրքերը՝ նորէն դարձաւ իւր երկիրը ուրախութեամբ և զօնութեամբ:

Բայց երբ նա քնանալ ուղեց, երազին մէջ կը տեսնէր ինքզինքն արեան ծովտ մը մէջ, և կ'արթննար լի զարհուրանք ու բնաւ չէր կրնար քնանալ: Այս բանն տեսնելով տրտմեցաւ թագաւորն Սարգիս վրայ. խորհուրդի կանչեց եպիսկոպոսները, բոլոր քաղահանները և կրօնաւորները ու ըսաւ իրենց.

1. Այս ալ Յուդիստոս կայսեր և Դաւիթ պատերազմեց ատեն Ս. Սարգսի ըրածին շուրջէն է:

« Կը խնդրեմ՝ ձեզմէ ինձ հնարք մի ցուցնել . վասն զի ահաւասիկ իմ Սարգիս բարեկամս քնանալու աստե՛ն՝ ինք զինքն արեան ծովու մը մէջ ընկղմած կը գտնէ » — Նոքա իրեն պատասխան տուին . « Այս յառաջ կու գայ իր շատ արինն թափելէն . բայց եթէ թա-
գաւորն՝ անոր համար քառասուն եկեղեցի շինել տայ , և զանոնք իւր զանձով զարդարէ՝ ինչ որ կարելոր է քահանայից համար , այն ժամանակ իւր մեղքերն կը թողուն և ինքն կը բժշկուի . մենք միւս Հայերս այլ՝ ամենքս պահք կը պահենք իւր վիսաւարութեան , երեք որ ամեն տարի՝ մինչեւ ցգալուստ Տետուն մերոյ » Իբր նա լսեց իրենց խօսքերը , քա-
ռասուն եկեղեցի շինել առաւ . և իրեն պա-
տուիրածն եղաւ , և բժշկուեցաւ ի խռովմանէ : Հայերն զեռ մինչեւ հիմայ տարուան մէջ ե-
րեք որ պահք կը պահեն իւր գիտման ² : Յե-
տոյ Սարգիս զեռ շարունակեց իւր պահք պա-
հելը , աղօթելը , և իւր հարուստ ստացուած-
քնն առատաբար բաշխեց աղքատաց և զրժ-
բաղանքու , առանց ամենեւին բան մի պա-
հելու : Աստուած բնզունեցաւ նորա աղօթքը ,
պահքերը և ոգորմով ինքնը , և վերջն խա-
ղաղութեամբ մեռաւ ³ :

Գանք հիմայ Հայոց Հոռովէն բաժանման : Երբ երկու երկիրներու մէջ այս կոխն ծա-
ղեցաւ , թագաւորն , եպիսկոպոսունք և ժո-
ղովուրդն խորհրդակցեցան ու ըսին . « Այս-
սուհետեւ մենք բնաւ հասարակաց բան մի
պիտի չունենանք . Հոռովայ հեա , ոչ նկատ-
մամբ քահանայից և ո՛չ զրոց : Եւ յիբաւի ,
նոքա առաջ հայերէն գրուած չունին , այլ
հոռովեականը կը գործածէին և իրենց քա-
հանաներն այլ Հոռովէն կ'ընդունէին ⁴ :

Է. Այս տեղ այլ վարդ Պատրեկի զԵՄՅԸ յեւել-
տայ Եթովպացին . մեր հակաջ Տրգատայ վրայ
ամփոփելով իրմէ իրեք հարիւր տարի առաջ և
երեք հարիւր տարի վերջ մեր աղգային գի-
պուածներն և անունները :

Զ. Իբր Առաջաւորաց պահօց պատճառն :
Յ. Պատմութիւնը չգիտցողին կամ հնարողին
համար՝ կարճ քամայ և այսպէս հանգչեցընել
զՍուրբն :

Վ. Ինչպէս 'ի գիրս մեր շատ հեզ Հոռով կ'ը-

« Ինչպէս պիտի ընենք մենք քահանայից
համար » , հարցուցին նոքա : Յեա խորհրդա-
կցելու՝ ըսին . Թէ , Ամեն արքեպիսկոպոս և
եպիսկոպոս որ մեր երկրին մէջ պաշտօն կը
կատարէ , ձեռնադրութիւն այլ ընեն . և այս-
պէս այլ ըրին ⁵ : Թագէոս անուամբ սքանչելի
և սուրբ քահանայ մը միջնորդ եղաւ Հայաս-
տանի համար ⁶ , նա պահք պահեց և աղ-
թեց երեք շաբաթ , և Հոգին սուրբ սովոր-
ցուց իրեն երկոտասան գիր . բայց ասոնցմով
չէին կրնար կարգաւ տակաւին գրուածքները .
նա զասոնք եկեղեցոյ մը քարերուն վերայ
գրեց , և ապա վախճանեցաւ առանց լրացը-
նելու իւր այբուբենը :

Յետոյ Մարտիրոս եպիսկոպոսն ⁷ միջնորդ
եղաւ . նա հազաւ մազեղէն զօտի մը , յերկր
խոնարհեցաւ , պահք պահեց , և աղօթեց քա-
ռասունուերկու ժամ , լալով և հեծծեցով :
Յետոյ երեք որ այլ պահք պահեց և Աս-
տուած իրեք իւր այլ պաղատանաց . հրեշտակ
Տետուն իջաւ առ նա . և սովորեցուց իրեն ա-
ռաջիններէն զատ այլ եւս տասն տասն : « Գը-
նա , ըսաւ նա իրեն , աւելցուր զասոնք թա-
ղէոս քահանային գրած տասից վերայ , և ա-
սով անոնց թիւն պիտի ամբողջանայ և պիտի
ունենաւ քառուերկու տասն , և ինչ որ քեզի
Տէրն ըսաւ պիտի յաջողի ⁸ » : Եպիսկոպոսն
այլ կատարեց Աստուծոյ հրեշտակին հրա-
մանը : Այսպէս ամբողջացաւ սորա ձեռօք
Հայոց լեզուի գիրն : Սոյն լեզուով գրուեցան
Հին և Նոր Ետակարանաց մատենանք . և ի-
րենք շատ ու շատ գոհ եղան իրենց Հոռովէն

չուին Յոյնք : Թուի Թէ Եթովպացին այլ այսպէս
կ'իմանար :

Ե. Այս տեղ Թագմանիլն տարակուսած է իւր
հասկըցածին վերայ . Թուի Թէ հեղինակն ըսած
է . Թէ Հայք հաստատեցին որ իրենց եպիսկո-
պոսք ձեռնադրեն կամ ընտրեն իրենց արքեպիս-
կոպոսը :

Զ. Ինչ այլափոխութիւն Թագէոս առաքելոյ
քարոզութեանն ի Հայս :

Է. Որ նշանակէ Վեսարդպ . բայց Թուի , Թէ
Եթովպացին Ս . Սարգսի որդւոյ Մարտիրոսի ա-
նունն այլ լրած ըլլալով՝ շփոթեւ և խառնափնը-
գորեր է :

Զ. Այս տեղ այլ տարակուսած է Թագմանիլն :

բաժնուելուն վերայ: Երկրապատն ճահանաներ բերել տունն տեղեակ տառից, զորս և զրկեցին յԱսորիս, առ փրանկս, և յԵղիպտոս¹, որպէս զի ամեն լեզուով գրուած գրոց մեկնութիւններ հաւաքեն, նաեւ վարդապետութիւններ, Սրբոց և մարտիրոսաց վարքեր: Այս մարտիրոսներն² սփռուեցան յերկիրս Եղիպտոսի, փրանկաց և Ասորոց և հաւաքեցին առ-

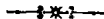
բաւ քանակութիւն զրոց, և հարստացան բանիս Գրոց և մեկնութեանց: Եւ այսպէս կեցան ի ճշմարիտ ուղղափառ հաւատոս:

Այսպիսի եղաւ պատճառ Հայոց Հոռովմէն բաժանման:

Վերջ պատմութեան Հայոց և Հռովմայ, Թաղաւորին Տրդատայ և Սարգսի. օրհնութեամբ Աստուծոյ. Ամէն:

Ճ Ա Շ Ա Կ Մ Ի

ԿԵՍՍԱՐԱՅԻ ՀԱՅ ՈՍԿԵՐՋՈՒԹԵԱՆ

Ա եղարուեստը՝ աւելի քան զգեղեցիկ և զպրութիւն, ըստ եւրոպական ճաշակի, դարուս կիսէն ետեւ զգալի կերպով կը զարգանան և կը փայլին մերազգեաց մէջ. և քանի մի մասանց արուեստին ականատես և ականխաւոր վկայք և զարմացողք գտուին և ի մայրաքաղաքս՝ ուր՝ մեր ճարտարքն յուսացընեն յոչ միայն օտարազգի հռչակաւոր ճարտարաց հետեւիլ, այլ և մրցիլ անոնց հետ. և մրցանքն չէ՝ հեռի ի յաղթութենէ: Բայց արուեստական հանճար Հայոց՝ նոր չէ արթնցեր. հազարաւոր տարինեմէ և գոնէ Ե դարէ ի վեր՝ նիւթական վայելուչ յիշատակարաններ ալ կանգնած և թողած է, մանաւանդ ճարտարապետութեան և քանդակագործութեան. որոց վրայ հաճութեամբ և գովութեամբ նայած են և նային գիտնական տեղաբնիկը: Այս յիշեալ ճարտարութեան տեսակաց հաւասար՝ չեմք կրնար բռն մերայոց պատկերազանսութիւնն և քանդակագործութիւնն. սակայն ոչ սակաւ վայելչութիւն, հնարք և ճարտարութիւն կ'երեւի իրենց՝ ԺԲ-ԺԿ դարուց և յետոյ ԺԷ-Մ դարուց ձեռագորաց գունազեղ և ոսկեխառն զարդուց վրայ, միանգամայն և աննոց անեղծ

և պայծառ մնալու արուեստին մէջ. որոց վերայ այլ զարմանալով նային բանգէտ եւրոպացիք, և բաղդով կամ դժբաղդութեամբ՝ խելով յազգայնոց՝ կու տանին իրենց հեռաւոր տուններու և թանգարաններու: Կ'արժէ անշուշտ այս արուեստական ճարտարութեանց իւրաքանչիւր ճիւղին վրայ՝ խնամով քննութիւն ընել և հրատարակել, միանգամայն և գիտնօրէն բաղդատութեամբ ժամանակին և ժամանակակցաց (օտարաց). զոր թողով առայժմ կարողաց և հմտից, մեր հիմկու դիտաւորութիւնն է այն հարազատ արուեստից միջէն՝ ազգային Ոսկերչութեան ճաշակ մի ընծայել, յորում՝ ոչ նուազ քան յայլն՝ յաղապարհութիւնն Հայոց ժանուցուած է իւրայնոց և օտարաց:

Հանճար և արուեստ՝ յատուկ տեղ և հայրենիք չունին. սակայն կայ տեղ ուր աւելի քան ուրիշ տեղ արուեստ մի զարգանայ, կամ հետեւող կ'ունենայ. այսպէս կրնամք համարել մեր Կեսարացոց Ոսկերչութիւնն ալ. որոց մէկ ձեռագործին պատկերն է ահաւասիկ, ասկի 222 տարի առաջ շինուած, այսինքն յամի 1672. և է Տօնացոցի, Պարզատումարի և Ժամակարգութեան երգոց՝ ձեռագրի մի կողք կամ կողմ. Թանձր արծաթեղէն թիթեղով օսկէջրած: Բարձրաքանդակ կամ ուռուցիկ պատկերներն և զարդերն՝ ակներեւ կան տեսողաց, և իւրաքանչիւրի դատման: Կունակին արձանագրութիւնն (որոյ քերականական շարադրութիւնն չատ

1. Յայտնի է մեր Թարգմանչաց համար Ը սուրին:

2. Փոխանակ ըսելով. քահանաներն կամ վարդապետներ: